

Το φαινόμενο της Διγλωσσίας και η Ελληνική ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα

Σκούρτου Ελένη, Επίκουρη Καθηγήτρια Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Αιγαίου

1. Εισαγωγή

Το φαινόμενο της επαφής των γλωσσών λαμβάνει χώρα όταν δύο ομάδες ανθρώπων με διαφορετικές γλώσσες αναγκάζονται να έρθουν σε επαφή. Γεννιέται τότε η ανάγκη της μεταξύ τους επικοινωνίας. Ως αναγνωρίσιμο σημείο επαφής των γλωσσών/ ομάδων δεχόμαστε την εμφάνιση και ανάπτυξη της διγλωσσίας των ατόμων εκείνων που επιφορτίζονται με τη διεκπεραίωση της επικοινωνίας ανάμεσα σε ομάδες με διαφορετικές γλώσσες.

Στο γνωστικό επίπεδο η επαφή παίρνει τη μορφή μεταφοράς εννοιολογικής γνώσης από τη μία γλώσσα στην άλλη. Στο επίπεδο των γλωσσών καθ' εαυτών η επαφή παίρνει τη μορφή δανεισμών γλωσσικών στοιχείων.

Η διγλωσσική επικοινωνία ανάμεσα στους ανθρώπους έχει τη μορφή μίας συνεχούς εξέλιξης και διεξάγεται λιγότερο ή περισσότερο αρμονικά (Nelde, 1987). Σε οποιαδήποτε περίπτωση, το φαινόμενο της επαφής των γλωσσών μάς βοηθά να απεγκλω-βιστούμε από την πλάνη μίας υποτιθεμένης μονογλωσσίας, μας ωθεί στο να μάθουμε γλώσσες, μας αναγκάζει επίσης, ως εκπαιδευτικούς, να αναπτύξουμε γνώση και σαφή αντίληψη των εννοιών, των λειτουργιών, των εργαλείων και των μεθόδων που άπτονται της διδασκαλίας μίας δεύτερης/ξένης γλώσσας σε καταστάσεις και προοπτική διγλωσσίας. Από την άλλη πλευρά, η προσπάθεια να αναπτύξουμε μοντέλα διδασκαλίας μίας γλώσσας ως δεύτερης ή ξένης, μας ωθεί στο να αναπτύξουμε ερμηνευτικά εργαλεία για το φαινόμενο της διγλωσσίας.

Δεν είναι τυχαίο ότι μεγάλο μέρος της επιστημονικής συζήτησης που γίνεται διεθνώς για το φαινόμενο της διγλωσσίας φιλοξενείται σε ειδικά περιοδικά για τη διδασκαλία μίας γλώσσας ως δεύτερης ή ξένης (π.χ. τα περιοδικά TESOL στις ΗΠΑ, Deutsch Lernen στη Γερμανία).

2. Πρώτη, δεύτερη και ξένη γλώσσα

Η διαφοροποίηση που υπάρχει ανάμεσα στην πρώτη, τη δεύτερη και στην ξένη γλώσσα είναι θεμελιακής σημασίας, γιατί αφορά άμεσα στην επικοινωνία. Αν πρόκειται για επικοινωνία στο παρόν, τότε αναφερόμαστε σε πρώτη ή δεύτερη γλώσσα σε μία κατάσταση διγλωσσίας. Αν πρόκειται για επικοινωνία στο μέλλον, τότε αναφερόμαστε σε ξένη γλώσσα και σε μία "υπόσχεση" διγλωσσίας. Η ξένη γλώσσα "υπόσχεται" μελλοντική χρήση, αλλά άμεσα στερείται χώρου χρήσης, δε χρησιμοποιείται, δεν επηρεάζει και δε δημιουργεί μία κατάσταση διγλωσσίας. Η "ξένη" γλώσσα είναι ξένη, γιατί δε χρησιμοποιείται στην καθημερινότητα.

Όσο πιο πειστική είναι η υπόσχεση μελλοντικής διγλωσσίας, τόσο πιο πολλοί άνθρωποι επιλέγουν να μάθουν την αντίστοιχη γλώσσα. Λαμπρό παράδειγμα αποτελεί η συχνή επιλογή της Αγγλικής ως ξένης γλώσσας (Σκούρτου, 1997α).

Ειδικά για την πρώτη και δεύτερη γλώσσα, θεωρούμε ότι η επικοινωνία ορίζει τη λειτουργία της κάθε γλώσσας, όπως και τη σχέση μεταξύ τους. Έτσι, η χρονική ακολουθία (ποια γλώσσα μάθαμε πρώτα) μπορεί να έχει κάποια σημασία, αλλά η ποιοτική διαφορά στις επικοινωνιακές λειτουργίες που καλούνται να καλύψουν οι γλώσσες, είναι αυτή που καθιστά μία γλώσσα πρώτη και την άλλη δεύτερη. Αυτό συμβαίνει, γιατί, όπως αναφέραμε ήδη, η διγλωσσία είναι ένα φαινόμενο σε συνεχή εξέλιξη. Μία γλώσσα που μάθαμε πρώτη (L1), μπορεί, στην πορεία της ζωής μας, να εκτοπισθεί από μία άλλη, που μάθαμε αργότερα (L2), με ακραία συνέπεια τη μετάβαση στην αρχικά δεύτερη γλώσσα και την απώθηση της αρχικά πρώτης γλώσσας (Language shift). Έτσι, βασικές επικοινωνιακές λειτουργίες που αρχικά καλύπτονται από μία γλώσσα (L1), σιγά - σιγά αναλαμβάνει να τις καλύψει μία άλλη, η δεύτερη γλώσσα (L2). Πρόκειται για ένα συχνό φαινόμενο, που όμως δεν έχει την μορφή άμεσης μεταβολής και ανατροπής της γλωσσικής ισορροπίας. Ακόμα και σε καταστάσεις έντονων πολιτικών ανακατατάξεων και πολεμικών συγκρούσεων, όπου το θέμα της γλώσσας προβάλλεται με έμφαση, η μετατόπιση γλωσσών, η μετάβαση από μία γλώσσα σε άλλη, αν ποτέ "ολοκληρωθεί", γίνεται με πολύ αργούς ρυθμούς.

Με δεδομένες τις αναστρέψιμες, ανταλλάξιμες, υπό συνεχή εξέλιξη ποιοτικές σχέσεις μεταξύ των γλωσσών, παραμένει δεδομένο ότι για την πρώτη και τη δεύτερη γλώσσα υπάρχουν χώροι/ πεδία όπου επιβάλλεται η χρήση τους. Γι' αυτό μαθαίνουμε τις πρώτες και τις δεύτερές μας γλώσσες, γι' αυτό οι γλώσσες αυτές αποτελούν ένα "όλο", το γλωσσικό "ρεπερτόριο" του ομιλητή.

Κοινό σημείο για την πρώτη και για τη δεύτερη γλώσσα, παραμένει ότι τόσο η διδασκαλία όσο και η διαδικασία μάθησης γίνονται έμμεσα: Χρησιμοποιώντας τη γλώσσα/τις γλώσσες για επικοινωνία και μαθαίνοντας άλλα πράγματα μέσω γλώσσας/ γλωσσών, μαθαίνουμε τη γλώσσα. Επειδή χρησιμοποιείται η γλώσσα ως μέσον διδασκαλίας, η διδασκαλία της πρώτης ή δεύτερης γλώσσας ως γνωστικό αντικείμενο ακολουθεί χρονικά την πραγματική χρήση της. Τέλος, η διδασκαλία της γραπτής μορφής της γλώσσας ακολουθεί χρονικά τη χρήση της στα πλαίσια της προφορικότητας.

3. Τα όρια της ξένης γλώσσας - Το παράδειγμα της Αγγλικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας

Όπως ήδη αναφέραμε, μαθαίνουμε την ξένη γλώσσα εκτός φυσικών χώρων χρήσης για να τη χρησιμοποιήσουμε στο μέλλον. Η Αγγλική διδάσκεται ευρέως ως ξένη γλώσσα, επειδή οι γονείς των μαθητών και οι ίδιοι οι μαθητές προσδοκούν μία μελλοντική αξιοποίησή της στις σπουδές ή στον επαγγελματικό τομέα. Θεωρούν πολύ πιθανόν, αν όχι βέβαιο, ότι με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, θα χρησιμοποιήσουν την Αγγλική στο μέλλον, επειδή θα υπάρξουν χώροι, όπου θα απαιτείται η χρήση αυτής της γλώσσας. Επιλέγουν λοιπόν την Αγγλική, στην οποία, εκτός από “χρήσιμη”, προσδίδουν και άλλα χαρακτηριστικά (π.χ. “μεγάλη”, “όμορφη”, “πλούσια”, “εύστοχη” κ.λπ.) και δεν επιλέγουν άλλες “μικρές”, “άχρηστες”, “φτωχές” γλώσσες. Με αφορμή τη ζήτηση που υπάρχει για την Αγγλική, έχει αναπτυχθεί και το μοντέλο του “γλωσσικού ιμπεριαλισμού” (Language Imperialism) (Phillipson, 1992).

Παρ’ όλη την προτίμηση προς την Αγγλική, τα αποτελέσματα της διδασκαλίας της δεν είναι πάντα ανάλογα της επένδυσης που γίνεται και της προσπάθειας που καταβάλλεται. Φαίνεται εδώ να ισχύει για την παντοδύναμη Αγγλική ό,τι ισχύει για όλες τις γλώσσες: Άλλο πράγμα η διδασκαλία, άλλο η κατάκτηση της γλώσσας. Τελικά, για να κατακτηθεί μία γλώσσα χρειάζεται φυσικό χώρο/πεδίο, όπου απαιτείται η χρήση της και υπάρχει επικοινωνία μέσω αυτής. Αυτό συμβαίνει, γιατί η γλώσσα, όσο μεγάλες και αν είναι οι προσδοκίες που συνδέονται με αυτή για την προοπτική διγλωσσίας, δε μαθαίνεται ως αυτοσκοπός, αλλά για να χρησιμοποιηθεί, όσο το δυνατόν πιο γρήγορα, ως μέσο για να μάθουμε άλλα πράγματα.

Τραβώντας αυτή τη σκέψη στο άκρο της, μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι τελικά η γλώσσα μαθαίνεται μόνο μέσω χρήσης, δηλαδή έμμεσα.

Τα σχολεία που θεωρούνται δίγλωσσα κάνουν ακριβώς αυτό: διδάσκουν συγκεκριμένα μαθήματα του προγράμματός τους μέσω άλλης γλώσσας, αντί να διδάξουν τη γλώσσα αυτή. Δημιουργούνται έτσι χώροι χρήσης εκεί όπου αυτό αρμόζει, δηλαδή στα πλαίσια των μαθημάτων.

Οι σχολές ξένης γλώσσας και τα φροντιστήρια ξένων γλωσσών προσπαθούν το εξής: Με πολλούς τρόπους (οπτικοακουσικά μέσα, Η/Υ, πολυμέσα) προσπαθούν να δημιουργήσουν έναν εικονικό χώρο χρήσης της γλώσσας, όπου να “μεταφέρεται” ο μαθητής και να καλείται να χρησιμοποιήσει τη γλώσσα που μαθαίνει. Χρησιμοποιώντας την, τη μαθαίνει σχετικά έμμεσα. Τα όρια αυτού του μοντέλου διαφαίνονται, όταν η κατασκευασμένη “πραγματικότητα” διαφέρει από την πραγματική, του χρήστη, ώστε να μην τον πείθει να γίνει μέρος της. Δεν πείθεται ο χρήστης, διότι αυτή η μέθοδος ζητά από αυτόν την προσαρμογή σε ένα προκαθορισμένο μοντέλο.

4. Η Ελληνική ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα

Στην περίπτωση της Ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας τίθενται (Α) γενικότερα και (Β) ειδικότερα ζητήματα:

(Α) Καμία γλώσσα (και πολύ περισσότερο οι “μικρές” γλώσσες) που δεν έχει χώρο χρήσης, άρα στήριξης, δεν μπορεί να δώσει υπόσχεση μελλοντικής διγλωσσίας. Αν το πρόβλημα αυτό το έχει η Αγγλική, πολύ περισσότερο το έχει η Ελληνική.

Τίθεται, λοιπόν, το ερώτημα, αν η Ελληνική μπορεί να δώσει την υπόσχεση μελλοντικής διγλωσσίας. Θεωρούμε ότι η απάντηση μπορεί να είναι θετική στο βαθμό που η διδασκαλία μίας ξένης γλώσσας (στην περίπτωση μας: η Ελληνική) συμβαδίζει με τη δημιουργία κάποιων χώρων που ν’ απαιτούν τη χρήση της στον τόπο όπου διδάσκεται η γλώσσα.

(Β.1) Για ποιους από τους εν δυνάμει χρήστες η Ελληνική αντιπροσωπεύει μία δεύτερη και για ποιους μία ξένη γλώσσα;

Σύμφωνα με τον ορισμό πρώτης, δεύτερης και ξένης γλώσσας που αναπτύξαμε στην αρχή, η Ελληνική μπορεί να είναι δεύτερη γλώσσα για όλους εκείνους τους ανθρώπους, στην καθημερινότητα των οποίων, στον επαγγελματικό τομέα ή και στις οικογενειακές, συναισθηματικές, φιλικές σχέσεις, υπάρχει τουλάχιστον ένας χώρος όπου απαιτείται η χρήση της Ελληνικής.

Ας πάρουμε ως παράδειγμα τους μετανάστες, τους παλινοσούνητες, τα μέλη μειονοτήτων, τους Πόντιους από την πρώην Σοβιετική Ένωση, τους Βορειοηπειρώτες, τους αλλοδαπούς ή τα

παιδιά από πολιτισμικά μικτές οικογένειες (στην Ελλάδα), τους Έλληνες μετανάστες, τους ομογενείς ελληνικής καταγωγής, τα παιδιά από πολιτισμικά μικτές οικογένειες, όπου μόνο ο ένας γονέας είναι Έλληνας ή ελληνικής καταγωγής, τους αλλοδαπούς σπουδαστές Κλασικών Σπουδών ή και της Νέας Ελληνικής (στο εξωτερικό). Για όλους αυτούς δεν είναι αυτονόητη η σχέση τους με την Ελληνική. Π.χ. οι ομογενείς και όλοι όσοι δηλώνουν Έλληνες ή ελληνικής καταγωγής στο εξωτερικό κινούνται σε χώρους όπου χρησιμοποιείται η Ελληνική σε κάποια μορφή της. Πάνω σ' αυτούς ασκείται άμεσα ή έμμεσα πίεση να χρησιμοποιήσουν την Ελληνική με ένα συγκεκριμένο τρόπο. Δεν είναι όμως βέβαιο ότι τα άτομα μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του χώρου χρήσης και να επικοινωνήσουν με "σωστό" τρόπο μέσω της Ελληνικής.

Ένα είναι βέβαιο στην περίπτωση που μόλις αναφέραμε: Η Ελληνική συνυπάρχει με άλλες γλώσσες, πρωτίστως με την επίσημη γλώσσα του συγκεκριμένου τόπου και πιθανόν με επιπλέον μορφές αυτής της γλώσσας.

(B. 2) Η επαφή των γλωσσών παίρνει όμως και τη μορφή δανεισμών και μεταφοράς γλωσσικών στοιχείων από τη μία γλώσσα στην άλλη. Η μεταφορά αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο του φαινομένου της διγλωσσίας. Οι γλώσσες, ερχόμενες σε επαφή, δανείζουν και δανείζονται στοιχεία. Ο δανεισμός είναι άλλοτε εμφανής, με ορατά τα στοιχεία που δηλώνουν την ξενική προέλευση και εμφανή την πορεία από τη μία γλώσσα στην άλλη. Άλλοτε, η μεταφορά γλωσσικών στοιχείων είναι τελείως αφανής, λόγω ενσωμάτωσης στο σώμα της άλλης γλώσσας και λόγω ενδιάμεσων δανεισμών. Η Ελληνική, χρησιμοποιούμενη εντός και εκτός της Ελλάδας, δανείζει και δανείζεται γλωσσικά στοιχεία. Παραδειγματικά αναφέρουμε εδώ τους δανεισμούς της Ελληνικής από την Αραβική μέσω Τουρκικής, της Ελληνικής προς την Τουρκική και τανάπαλιν, τους δανεισμούς της Ιταλικής προς την Ελληνική (ιδιαίτερα στις περιοχές των Ιονίων και της Δωδεκανήσου). Εκτός Ελλάδας, οι μετανάστες, τα παιδιά τους, οι ομογενείς ως χρήστες ή εν δυνάμει χρήστες της Ελληνικής, συντελούν σε μία συνεχή μεταφορά στοιχείων από τη μία γλώσσα στην άλλη. Συνήθως η μεταφορά στοιχείων γίνεται από τη γλώσσα που ο χρήστης γνωρίζει περισσότερο προς αυτή που προσπαθεί να μάθει (Cummins, 1996).

Ως προς τη διδασκαλία της Ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας τίθεται το θέμα, εκ νέου, ως εξής:

- Η Ελληνική αντιπροσωπεύει για τους σπουδαστές της πότε μία δεύτερη, πότε μία ξένη γλώσσα. Είναι δεύτερη γλώσσα, όταν υπάρχουν χώροι οι οποίοι απαιτούν τη χρήση της και ο χρήστης κινείται σ' αυτούς. Είναι ξένη γλώσσα όταν δεν υπάρχουν οι χώροι αυτοί και μέσω διδασκαλίας επιχειρείται η δημιουργία τους.

- Η Ελληνική συνυπάρχει με άλλες γλώσσες από τις οποίες δανείζεται και προς τις οποίες δανείζει γλωσσικά στοιχεία.

Αν, λοιπόν, ζητούμενο στη διδασκαλία της Ελληνικής είναι να δημιουργήσουμε χώρους χρήσης της εκεί όπου αυτοί δεν υπάρχουν, αποτελεί ερώτημα το αν πρέπει να αποφεύγεται ο συνυπολογισμός της πρώτης γλώσσας και να αποθαρρύνονται οι δανεισμοί και η μεταφορά στοιχείων από τη γλώσσα που γνωρίζει ο μαθητής καλύτερα προς την Ελληνική.

Αν θελήσουμε να "αποκλείσουμε" την άλλη γλώσσα, αυτό πρακτικά σημαίνει ότι "βομβαρδίζουμε" το μαθητή με την Ελληνική, αποθαρρύνοντάς τον από τη χρήση βοηθημάτων από την άλλη του γλώσσα. Η πρακτική αυτή στηρίζεται στην αντίληψη ότι η διδασκαλία μίας ξένης γλώσσας πρέπει να γίνεται σε καταστάσεις "μη - επαφής". Η προσπάθεια για τη δημιουργία τέτοιων καταστάσεων είναι καταδικασμένη να μην επιτύχει ποτέ. Η επιστημονική/ερευνητική τεκμηρίωση που έχουμε από το χώρο της διγλωσσίας δε μας αφήνει κανένα περιθώριο διδασκαλίας μίας δεύτερης ή ξένης γλώσσας διά της μεθόδου της μέγιστης δυνατής έκθεσης (maximum exposure) στη γλώσσα-στόχο με παράλληλο αποκλεισμό της άλλης γλώσσας (Σκούρτου, υπό έκδοση).

Σε συνδυασμό με το μοντέλο του Krashen για την "κατανοητή εισερχόμενη πληροφορία" (comprehensible input) (Krashen, 1982, 1993), ο Cummins (1996, 1997) ανέπτυξε το μοντέλο μεγιστοποίησης των δυνατοτήτων κατανόησης της εισερχόμενης πληροφορίας, δηλαδή της διδασκαλίας άλλων πραγμάτων, στη γλώσσα-στόχο.

Στη βάση αυτών των μοντέλων βρίσκεται η αντίληψη ότι η πρώτη γλώσσα είναι πάντα "παρούσα". Όχι τόσο ως πηγή άντλησης γλωσσικών βοηθημάτων, όσο ως πηγή εννοιολογικής γνώσης άμεσα χρήσιμη στη διδασκαλία μίας άλλης γλώσσας. Όταν λοιπόν αναφερόμαστε στην ανάπτυξη διδακτικών μοντέλων και βοηθημάτων, όπου σκοπό έχουν τη μεγιστοποίηση των δυνατοτήτων κατανόησης της εισερχόμενης πληροφορίας σε μία άλλη γλώσσα, αποσκοπούμε στη μέγιστη αξιοποίηση της εννοιολογικής γνώσης που έχει ήδη δομηθεί στην πρώτη γλώσσα και παρέχουμε τη δυνατότητα στο μαθητή να χρησιμοποιήσει βοηθήματα όπου αυτός κρίνει ότι του χρειάζονται.

Επίλογος

Συνοπτικά μπορούμε να θεωρήσουμε ότι στο επίπεδο της διδασκαλίας, η Ελληνική ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα δεν είναι δυνατό να διδαχθεί ερήμην της γλώσσας με την οποία έρχεται σ' επαφή, δηλαδή ανεξάρτητα από τη γλώσσα/τις γλώσσες του μαθητή.

Αυτό έχει ως συνέπεια την ανάπτυξη μοντέλων και εργαλείων που ενεργοποιούν παιδαγωγικά την επαφή των γλωσσών.

Σ' ένα γενικότερο επίπεδο, η Ελληνική πρέπει να δημιουργεί αλλά και να ικανοποιεί προσδοκίες στο μαθητή ότι αξίζει η επένδυση χρόνου, προσπάθειας και χρημάτων σ' αυτή. Η προσδοκία ότι αξίζει να μάθει κάποιος την Ελληνική ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα επιβεβαιώνεται, επιβραβεύεται και υλοποιείται μακροπρόθεσμα, μόνο με τη δημιουργία χώρων χρήσης της εκεί όπου ζουν και εργάζονται αυτοί που τη μαθαίνουν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- MMINS, J. (1997), "Educational Attainment of Minority Students: A Framework based on the constructs of Identity and Empowerment". Στο: SJOGREN, A. (ed.), Language and Enviroment, Botkyrka, Sweden, Multicultural Centre.
- MMINS, J. (1996), Negotiating Identities: Education for Empowerment in a Diverse Society, California, Ontario, Institute for Bilingual Education.
- SHEN, S. (1993), The Power of Reading, Englewood, CO, Libraries Unlimited.
- SHEN, S. (1982), Principles and Practice in Second Language Acquisition, New York, Pergamon Press.
- DE, H. P. (1987), Contact and Conflict III, Brussels.
- LIPSON, R. (1992), Linguistic Imperialism, Oxford, Oxford University Press.
- ΥΡΤΟΥ, Ε. (υπό έκδοση), "Διγλωσσία και Μάθηση κατά τον Jim Cummins". Στο: Τοπικά, τεύχος "Γλώσσα και Μάθηση", Αθήνα, νήσος.
- ΥΡΤΟΥ, Ε. (επιμέλεια), (1997), Θέματα Διγλωσσίας και Εκ-παίδευσης, Αθήνα, νήσος.
- ΥΡΤΟΥ, Ε. (1997α), "Η παραδειγματική σχέση Πρώτης και Δεύτερης γλώσσας και οι παιδαγωγικές της συνέπειες". Στο: ΓΕΩΡΓΟΓΙΑΝΝΗΣ, Π. (επιμέλεια), Θέματα Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, Αθήνα, Gutenberg.